

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI: 13-14-15
1995-1996-1997

İstanbul 1997

İSLÂM DÜŞÜNCE TARİHİNDE HATM-i NÜBÜVVET MESELESİ

*Prof. Dr. Metin YURDAGÜR**

Peygamberlik müessesesinin Hz. Muhammed (sa) ile sona erdiğini, ondan sonra yeni bir peygamber gönderilmeyeceğini ifade eden “Hatmü'n-nübüvve” terimi, Arapça'da “bir işi tamamlayıp sona erdirmek, bir şeyin sonuna damga vurmak, bir yazı veya belgeyi mühürlemek” anlamlarına gelen “hatm” mastarı ile Arap dil bilgilerinin “yükseklik ve yüksek makam” (nebe, nebâve); “haber vermek, belirginleşip ortaya çıkmak” (nebe', nübû') gibi anlamlarda kullanılan “nebe” veya “nebe” kökleriyle bağlantılı olabileceğini belirttikleri “nübüvvet” kelimesinden oluşmuş bir teriptir. Bu tamlamada yer alan “nübüvvet” terimi: “kullara yönelik olan ilâhî irade ve mesajların vahiy yoluyla üstün vasıflı bazı seçkin insanlara, beşeriyete tebliğ etmeleri kaydıyla, ulaştırılması” anlamına gelmektedir. Buna göre “hatmü'n-nübüvve” (hatm-i nübüvvet) tamlaması Allah ile kulları arasındaki elçilik (nübüvvet ve risâlet) görevinin sona erdiğini belirtmektedir.

Hatm-i nübüvvet anlayışı, İslâm öncesi dinlerde de söz konusu edilmiştir. Eski Mezopotamya'da herhangi bir mülkün sahibini belirtmek üzere tablet veya eşyalara basılan mühür ve mühürleme eylemi, zamanla “ahid, tamamlamak, işaret etmek ve seçilmiş olmak” gibi çeşitli mecâzî anlamlar kazanmıştır. Bu tür mecâzî kullanımların ilk dîni örneklerini yansıtan Ahd-i Atık'te de, İbrânîce'de mühürlemek anlamına gelen “htm” kökünün, “seçilmişlik” ve “sona erdirilmiş iş” gibi anlamlara uygun bağlamlarda kullanıldığı görülmektedir (msl. bk. Haggay 2/23; Danyel 3/24). Aynı fiil, “bir işi ikmâl etmek ve neticelendirmek” anlamlarındaki kullanımlarla Talmud'da da yer alır (Berakoth 1/4; Taanith 11/3). Her ne kadar Yahudilik'te Haggay, Zekerya ve Malaki'nin “son peygamber” oldukları kabul edilip onların ölümünü peygamberlik zincirinin tamamlandığı düşünülmekteyse de (Yoma 9b), bu dinin kutsal metinlerinde yeni bir peygamberin geleceğine işaret eden ifadeler de bulunmaktadır.¹

* M. Ü. İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 Genel olarak Hz. Muhammed'in nübüvvetini doğrulayan belgeler, özel olarak da İslâm'dan önceki kutsal kitaplarda, onun peygamberliğini müjdeleyen metin ve pasajlar için “beşâirü'n-nübüvve” terimi kullanılmaktadır. Bu konuda geniş bilgi için bk. Mehmet Aydın, “Beşâirü'n-nübüvve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, V, 549-550).

“Mühürlemek” (htm) fiilinin “ilâhî mesajın son temsilcisi olma” anlamında kullanılışı daha çok Gnostisizm’in ortaya çıktığı dönemlere rastlar. Gerek Hıristiyan Apokaliptik gerekse Maniheizm metinlerinde bu kelimenin söz konusu anlam çerçevesinde kullanılması, bu kavramın arka planında Gnostik bir geçmişin bulunduğunu göstermektedir. Hıristiyanlıkta, Hz. İsa’nın “beklenen Mesih” olarak kabul edilmesi inancından dolayı, ondan sonra yeni bir peygamberin gönderileceği fikrine yer verilmez. Bununla birlikte birinci yüzyılın sonuna doğru, Hz. İsa’dan sonra yeryüzüne gelecek olan ve “İnsanoğlu” ya da “teselli veren” şeklinde nitelenen bir “parakletos”² fikrinin yaygınlaştığı görülmektedir. Ahd-i Cedîd’e göre “İnsanoğlu” adını alacak olan bu kişinin alâmetlerinden biri de “Allah’ın ona mührünü basmış” olmasıdır (Yuhanna 6/27). Ayrıca Yeni Ahid’de İlâhî vahyin temsilcisi olma anlamında “mühürlemek” (Grekçesi: Sefragis) kavramına da yer verilmektedir (Korintoslular’a I. Mektup 9/2; Korintoslular’a II. Mektup 1/22). Söz konusu ifadeler genellikle Hz. İsa’dan sonra başka bir peygamberin geleceği şeklinde yorumlanmıştır.

Kelimenin “son peygamber” olmayı yansıtacak şekildeki en açık kullanımına daha çok Maniheizm literatürde rastlanmaktadır. Maniheizm’in dört kutsal doktrininden biri olan “peygamberlik mührü” tanrının hikmetini sembolize eder. İsa’nın müjdelediği ve kıyametten önce gönderileceği vaad edilen kurtarıcının (Paraklit, İnsanoğlu ya da peygamber) kendisi olduğunu ileri süren Mani, kendisinden sonra hiç bir ilâhî temsilcinin gönderilmeyeceğini iddia etmiş ve Maniheizm metinlerinde de, Mani’nin “en son peygamber” olduğunu îmâ etmek üzere onun hakkında “peygamberlik mührü” anlamına gelen temsilî (metaforik) ifadeler kullanılmıştır.³

Kur’ân-ı Kerîm’de peygamberlik müessesesinin Hz. Muhammed ile son bulunduğunu açıkça ifade eden tek âyet bulunmaktadır (el-Ahzâb 33/40). Hatm-i nübüvve dolaylı olarak işaret eden âyetlerin sayısı ise yorum farklarına göre kırk ile yüz arasında değişmektedir.⁴ Bütün müfessirler başta Ahzâb sûresindeki âyet olmak üzere, konuyla ilgili âyetleri tefsir ederlerken, Hz. Muhammed’in son vahyi tebliğ ettiğini, kendisinden sonra yeni bir vahyin gelişinin bahis konusu olmadığını vurgulamışlardır. Hz. Peygamber hakkında “Muhammed, sizin erkeklerinizden hiç birinin babası değildir. Fakat o, Allah’ın resûlü ve peygamberlerin de sonuncusudur” (el-Ahzâb 33/40) meâlindeki âyette geçen “hâtemü’n-nebiyyîn” terkibi, onun peygamberler zincirinin son halkası olduğunu gayet açık bir şekilde ifade etmektedir. Söz konusu âyette geçen “hâtem” kelimesi, mütevâtir kıraat imamları tarafından, bir hareke farkıyla iki türlü okunmakta, böylece aynı kelimedeki birbirini tamamlayan iki farklı anlamın ifade edilmesine imkân doğmaktadır. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre, Âsım dışındaki mütevâtir kıraat imamları söz konusu kelimedeki “tâ” harfini kesreyle

2. İslâmî kaynaklarda “faraklit” şeklinde geçen bu kelimenin etimolojisi ve terim anlamı için bk. Mehmet Aydın, “Faraklit”, *DİA*, XII, 165-166.

3. Gedaliahu G. Stroumsa, “Seal of the Prophets the Nature of a Manichaen Metaphor”, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam (JSAL)*, Jerusalem 1986, VII, 68-69.

4. Bu âyetlerin tamamı için bk. Muhammed Şefî, *Hatm-i Nübüvvet*, Karaçi 1991, s. 34-200.

“hâtim” şeklinde okumuşlardır. Bu durumda kelime, Arapça “hatm” kökünden türemiş bir ism-i fâil olmakta ve “bitiren, sonlandıran veya mühürleyen” anlamına gelmektedir. İmam Âsım’ın tercih ettiği “hâtem” şeklindeki okuyuşta ise bu kelime, aynı kökten türetilmiş bir ism-i âlet olarak “mühür” anlamına gelmektedir. Bu okuyuşta aynı lafız, “bir şeyin sonu” anlamını da taşımaktadır. Nitekim Arapça’da bir grup, topluluk veya zümrenin son ferdi için bu kelime kullanılarak, “hâtemü’l-kavm” denilmektedir. Mühür de, tevsik ve tasdik edilecek bir şeyin sonuna basıldığından hem “son”, hem de “tasdik” şeklinde iki anlam içermekte, ayrıca mühürleme işleminden sonra söz konusu belgeye yapılacak yeni bir ilavenin hukuki geçerlilik taşımayacağını da ifade etmektedir. Görüldüğü üzere söz konusu kelimenin her iki okunuşunda da “Hz. Peygamber’in hem peygamberlik müessesini nihayetlendirip taçlandıran son peygamber, yani “âhirü’l-enbiyâ” oluşu, hem de bütün peygamberlerin nübüvvetini tasdik ve tevsik eden “ilâhî bir mühür” mesabesinde olduğu vurgulanmış olmaktadır.⁵

Müfessirler, bu âyette bir başka önemli noktaya daha işaret edildiğine dikkat çekmektedir. Bilindiği üzere Yahûdilerde peygamberlik, bazı istisnaları olsa da, genellikle babadan oğula geçerek bir sülâle boyunca devam etmişti. Söz konusu âyetin başında, hatm-i nübüvvet gerçeğine âdetâ zihnî ön bir hazırlık mahiyetinde, öncelikle Resûl-i Ekrem’in nübüvvet görevine vâris olacak bir oğlunun bulunmadığı “Hz. Muhammed sizden hiç birinin babası değildir” ifadesiyle vurgulanmakta, böylece insanların ondan sonra babadan oğula intikal edecek tarzda bir peygamberlik beklentisine düşmeleri önlenmekte, ardından da “hâtemü’n-nebiyyîn” nitelemesiyle onun “en son peygamber” olduğu ifade edilmektedir.

Yukarda işaret edildiği üzere bu âyet dışındaki pek çok âyetin dolaylı olarak hatm-i nübüvveti işaret ettiği ifade edilmiştir. Nitekim Nübüvvet-i Muhammediye ile beşeriyetin din açısından tekâmülün zirve noktasına ulaştığı, ondan sonra yeni bir peygamber beklenmeyip, sadece nûr-i Muhammedî’nin takip edilmesinin gerektiği hususuna Kur’ân : “Bu gün size dininizi ikmâl ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm’ı beğendim” (el-Mâide 5/3) âyetiyle dikkat çekmektedir. Öte yandan Kur’an’ın daha önceki ümmetlere gönderilen peygamberlerden söz eden âyetlerinde, bu ümmetlerin dinlerinin tamamlandığını belirten herhangi bir ifade bulunmadığı halde, söz konusu âyette, Hz. Peygamber’den sonra onun tebliğ ettiği dini tamamlayacak yeni bir elçiye gerek kalmadığı, gelecek peygamberin yapacağı yeni bir tebliğin, dolduracağı herhangi bir dînî boşluğun bulunmadığı gerçeğine de dikkat çekilmektedir.

İslâm bilginleri Kur’an’ın ilâhî koruma altında bulunduğunun bildirilmiş olmasını da (el-Hicr 15/9), nübüvvetin Hz. Peygamber’le tamamlandığını gösteren bir başka ilâhî ifade olarak değerlendirmektedir. Söz konusu bilginler Hz. Muhammed’in

5 Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, Kahire 1321, XXII. 16; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, V, 3906; *Tecrid Tercemesi*, IX, 256.

son peygamber olduğu gerçeğinin özellikle “nebî” kelimesiyle dile getirilmesi üzerinde de durmuşlardır. Konuyla ilgili âyette (el-Ahzâb 33/40) “hâtemü'n-nebiyyîn” ifadesiyle ondan sonra bir başka nebînin gönderilmesinin bahis konusu olmadığı belirtildiğine göre, tabîî olarak resûl de gönderilmeyecek demektir. Zira nübüvvet, risâleti de içine alan bir müessesedir. Bu sebeple nübüvvetin kapısının kapatılmış olması, mantıken ve tabîî olarak risâletin de sona ermiş olmasını gerektirmektedir.⁶

Hatm-i nübüvvet konusu, hadîs literatüründe de geniş bir şekilde yer almıştır. Hadis kaynaklarının bir kısmı, Hz. Peygamber'in bu vasfıyla ilgili hadîsleri “Hâtemü'n-nebiyyîn” başlığı altında toplamışlardır.⁷ Hz. Peygamber, nübüvvet zincirinin son halkası olduğu hususunu bizzat kendisi, pek çok hadisinde dile getirmiştir. Bunlar arasında, onun nübüvvet müessesesi içindeki mevkiini edebî bir teşbih üslûbu içinde gayet vezî bir şekilde tasvir ederek kendisinden sonra başka bir peygambere ihtiyaç kalmadığını temsilî izah metoduyla açıklayan aşağıdaki hadis oldukça dikkat çekicidir: “Benimle, benden önce gönderilen peygamberlerin durumu, yaptırdığı evi bitirdikten ve binayı donatıp tezyin ettikten sonra, evin bir köşesinde bir tuğlalık boş yer bırakan kişinin durumuna benzer. Bu bitmiş evi ziyaret edenler, binanın içini gezip dolaşırlarken gözleri bu eksik bırakılan yere iliştiği zaman : 'çok güzel olmuş amma, keşke evin şu köşesi boş bırakılmasaydı!' demekten kendilerini alamazlar. İşte ben, peygamberlik binasında tıpkı yeri boş bırakılan o köşe taşı gibiyim. Zira ben, peygamberlerin sonuncusuyum”⁸

Bir kısım rivayetlerde de Resûl-i Ekrem'in “âkıb” ve “hâşir” gibî isimleri zikredilerek peygamberliğin onunla sona erdiği belirtilmiştir.⁹ Meselâ, hemen bütün kaynaklarda ashâb-ı kirâmdan Cübeyr b. Mut'im tarafından rivayet edilen ve Hz. Peygamber'in bazı isimlerinin sayıldığı meşhur hadiste geçen “âkıb” isimlendirmesi, pek çok hadis şârihi tarafından “kendinden sonra bir başka peygamber gelmeyecek olan zât” tarzında açıklanmıştır. Zürkânî de, İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*ı söz konusu hadisle bitirmesini, bu hadisin “Allah, peygamberlerini Hz. Muhammed ile sonlandırdı” şeklindeki yorumuna bağlı ilgi çekici bir uygulama olarak değerlendirmektedir.¹⁰

Konuyla alakalı naslarda Hz. Peygamber'den sonra yeni bir peygamber gönderilmeyeceği, onun “peygamberlerin sonuncusu ve mührü olduğu” hususuna dikkat çekilmekte, **şemâil**, **hasâis** ve **delâilü'n-nübüvve** türünden eserlerde ise maddî anlamda bir nübüvvet mühür ve nişanın da (hâtemü'n-nübüvve, şâmetü'n-nübüvve) Hz. Peygamber'in mübarek vücudunda “son peygamber olmanın bir âlâmeti ve nişanı”

6 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 190; Halîmî, *el-Minhâc*, II, 82-85.

7 Msl. bk., Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 296; II, 398, 412, 436; III, 79, 248, 361; IV, 81, 84, 127, 128; V, 278; Buhârî, “Menâkıb”, 18; “Tefsîr”, 17/5; Müslim, “İmân”, 327.

8 Müslim, “Fezâil”, 20-23.

9 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, “Esmâ'ün-Nebî”, I; Buhârî, “Menâkıb”, 17; Müslim, “Fezâil”, 124; Süyûtî, *er-Riyâzü'l-enûka fî şerhi esmâ'i hayri'l-halîka*, Beyrut 1985, s. 149-150, 208;

10 Bk. İsmail Lütfî Çakan, “Âkıb”, *DİA*, II, 238.

kabilinden cismânî olarak bulunduğuna değinilmektedir. Bu tür eserlerde benzeri işaretlerin daha önceki peygamberlerde de bulunduğu, ancak Resûl-i Ekrem'in peygamberlik nişan ve işaretinin diğerlerinden farklı olduğu bildirilmektedir. Bu konu özellikle hadis, siyer ve tarih kitaplarında birer müstakil alt başlık halinde incelenmiştir. Ashâbın ve daha sonraki İslâm bilginlerinin bu nübüvvet âlameti için kullandıkları tabir "hâtemü'n-nübüvve"dir. Bu Arapça ifadeyi Türkçe'de "nübüvvet hâtemi, nübüvvet mührü, peygamberlik mührü, peygamberlik nişanı, peygamberlik beni" gibi ifadelerle karşılamak mümkündür. Konuyla ilgili kaynaklarda yer alan bilgilere göre Hz. Peygamber'in sırtında, kürek kemikleri arasında, elle hissedilecek şekilde kabarık, adeta bir mühür damgasına benzeyen ve bizzat görenler tarafından gül tomurcuğu, güvercin veya keklik yumurtası, yumruk, siğil, et beni gibi çeşitli tasvir ve benzetmelerle ifade edilmeye çalışılan, bir iz bulunmaktaydı. İslâmî kaynaklarda söz konusu "peygamberlik nişanı"nın ne zaman oluştuğu bilinmemekle birlikte, bunun doğuştan olmadığı, Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra bu işaretin silinip kaybolduğu kaydedilmektedir. Öte yandan bu peygamberlik nişanı anlamındaki "hâtemü'n-nübüvve" tabiriyle, Hz. Peygamber'in bir devlet başkanı sıfatıyla genellikle diplomatik münasebetlerin icabı olarak yaptığı çeşitli yazışmalarda kullandığı yüzük biçiminde yapılmış, kendinden sonra ilk üç halifeye intikal etmiş olan mühür-i şerifleri de (hâtemü Resûlillâh. hâtemü'n-Nebî), muhtemelen kelime benzerliğinin doğurduğu bazı iltibaslar sebebiyle, genellikle birbirine karıştırılmıştır.¹¹

Hatm-i nübüvvet meselesi ilk dönemlerden itibaren kelâm kitaplarının nübüvvet bahislerinde ele alınmış, konuyla ilgili yukarıda nakledilen açık anlamlı naslar Kur'an ve sünnete bağlı bütün âlimlerce dikkate alınarak, Hz. Muhammed'den sonra nübüvvet müessesinin sona erip tarihe mal olduğu, onun getirdiği dinin kıyamete kadar bâki kalacağı vurgulanmış ve bu hususun **zarûrât-ı dînîyye** arasında yer aldığı konusunda görüş birliğine varılmıştır. İslâm ulemâsının bu hususta dayandıkları delilleri şöylece özetlemek mümkündür: 1. Hatm-i nübüvvet konusunda mânası apaçık olan ve hiçbir şekilde tevil edilme imkânı bulunmayan naslar mevcuttur. Bunların başında Hz. Peygamber'in nebîlerin sonuncusu olduğunu belirten âyet gelir (el-Ahzâb 33/40). Dinin tamamlandığını, insanlık için din olarak sadece İslâm'ın kabul edileceğini (el-Mâide 5/3), İslâm'dan başka din arayanların âhirette hüsrana uğrayacağını ve isteklerinin asla dikkate alınmayacağını (Âl-i İmrân 3/185), Kur'an'ın tahrife uğramaktan korunacağını (el-Hicr 15/9) ve Hz. Peygamber'in bütün âlemlere peygamber olarak gönderildiğini (el-En'âm 6/19; el-A'râf 7/158, el-Furkan 25/1; Sebe' 34/28) bildiren âyetler de, bu konudaki kesin naklî delillerdendir. Hatm-i nübüvvet dair hadisler ise Hz. Peygamber'in gelişiyile nübüvvetin sona erdiğine aykırı düşen bir inancı benimsemeye imkân vermeyecek kadar açıktır. Buna göre Kur'an'a ve Sünnet'e iman eden herkesin Hz. Muhammed'den sonra bir peygamberin gelmeyece-

11 Bu konuda Ali Yardım'ın *Peygamberimizin Şemâli* (İstanbul 1997) adlı eserine (s. 7, 71-86, 141-142) bakınız.

ğine kesinlikle inanması gerekir.¹² 2. İslâm dinini Hz. Peygamber'den öğrenen ashâbın nübüvvet iddiasında bulunanlarla savaşmış olması hatm-i nübüvvet konusunda realiteye dayanan tarihî bir delildir. Eğer yeni bir peygamberin zuhuru Kur'an ve sünnete aykırı olmasaydı ashap bu iddiada bulunanlarla savaşmaz ve onları öldürmezdi.¹³ İslâm âlimleri ashâbın bu konudaki icmaına uymuşlar ve muhalif görüş beyan edenlerin müslüman olamayacağına hükmetmişlerdir.¹⁴ 3. Nasların ve icmâin yanı sıra aklen de Hz. Muhammed'den sonra yeni bir peygamberin gelmesine lüzum kalmadığını kabul etmek gerekir. Zira Allah'ın insanlara peygamber göndermesi onlara kendi varlığını ve birliğini tanıtmaya, buyruklarını iletme, dînî ve dünyevî konularda ihtiyaç duyacakları bilgileri anlatma, kendilerine dünya ve âhirette mutlu olmalarını sağlayacak doğru yolu gösterme amacına yöneliktir. Bütün bunlar ise, en kâmil mânada Hz. Peygamber'in getirdiği vahiylerde mevcuttur. Ergenlik çağına giren insanların duyularını ve vahyin aydınlatığı akıl yürütme güçlerini kullanmak suretiyle ihtiyaç duydukları bilgileri üretmeleri, duyuların ve aklın erişemediği konularda ise sadece vahye dayanarak gerçeklere ulaşmaları mümkündür. Ayrıca Hz. Muhammed'in nübüvveti evrensel olup getirdiği vahiy de aslâ tahrife uğramamış, dolayısıyla yeni bir peygambere ihtiyaç kalmamıştır.¹⁵ Ancak nübüvvetin Hz. Peygamber'le sona ermiş olduğu gerçeği, kıyamete kadar bütün müslümanlara ciddî tebliğ ve temsil sorumlulukları yüklemektedir.¹⁶ 4. Hz. Muhammed'in vefatından zamanımıza kadar hiçbir peygamberin zuhur etmemesi de hatm-i nübüvveti doğrulayıcı sosyolojik delillerden biridir. Zaman zaman peygamberlik iddiasında bulunanların ortaya çıkması, bu gerçeği değiştirmez. Zira gerek İslâm dünyasında gerekse gayri müslimler arasında peygamberlik iddia edenlerin hiçbiri iddialarını kanıtlayamamış ve bunlar ciddiye alınmamıştır. Nitekim tarih boyunca bu gibiler sadece birer yalancı ve mâcerâci olarak değerlendirilmiş ve sahte peygamber diye nitelendirilmişlerdir.

Buna göre Hz. Muhammed'in gelişiyile nübüvvetin sona erdiğine inanmamak veya bu konuda şüphe içinde bulunmak dinden çıkmayı gerektirir. İmam Mâtürîdî'ye göre Hz. Peygamber'den sonra nübüvvetin devam ettiğini söylemek, peygamberlik iddiasında bulunmak veya birisine nübüvvet isnad etmek doğrudan Kur'an ile çelişen ve üzerinde tartışmaya bile gerek olmayan bir takım anlamsız iddialardır.¹⁷ Buna rağmen geçmişin çeşitli dönemlerinde olduğu gibi, günümüzde ve gelecekte de peygamberlik iddiasında bulunanlar olmuştur, olacaktır. Ancak tarihin bu gibilere ver-

12 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 190; Halimî, *el-Minhâc*, II, 82-85; Abdülkâhir el-Bagdâdî, *Usûlüddîn*, s. 162-163; a. mlf., *el-Fark*, s. 342.

13 Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, (trc. Muhammed Han Kayânî v. dğr.), İstanbul 1987, IV, 420-421.

14 Âlûsî, *Râhu'l-meânî*, Bulak 1301, XXII, 32-41.

15 Muhammed Abduh, *Risâletü't-Tevhîd*, Kahire 1379, s. 167-171.

16 Bu konuda müstakil bir çalışma için bk. Metin Yurdagür, *İslâm Düşüncesinde Fetret Kavramı*, İstanbul 1996, s. 56-66; a. mlf., "Fetret", *DİA*, XII, 478.

17 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 190; a. mlf., *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 222b, 586b.

diği ve vereceği sıfat, sadece “mütenebbî”, yani “peygamber taslağı, sahte peygamber” nitelemesinden ibarettir.

Başta Ehl-i Sünnet olmak üzere Mu'tezile, mütedil Şîa ve Hâricî âlimler hatm-i nübüvveti kabul etmektedirler. Ancak İslâm düşünce tarihi boyunca çeşitli fırka ve ekollerin hatm-i nübüvvet inancını zedeleyecek bazı yorum ve anlayışlar sergiledikleri görülmüştür. Şîa'nın en büyük kolu olan İmâmiyye mensupları, Resûl-i Ekrem'in son peygamber olduğunu ve ondan sonra yeni bir peygamber gelmeyeceğini prensip olarak benimsemekle birlikte, imâmeti nübüvvetin bir devamı olarak düşünmek suretiyle hatm-i nübüvvet konusunda Ehl-i sünnet'ten farklı sonuca ulaşmışlardır. Onlara göre nübüvvet, fonksiyon olarak Hz. Muhammed ile bitmiştir. Zira imamlar, hem seçilmişlik (mensûsun aleyh) hem de yanılmazlık (ismet) vasıflarıyla bir peygamber gibi fonksiyon icra ederler.

Günümüz İsnâaşeriyye İmâmiyyesine mensup âlimler nübüvvetin sona ermesiyle gelişen olaylar karşısında takip edilmesi gereken yolun tayini konusunda ihtiyaç duyulan bilgilerin **velâyet-i fakih** müessesesi yoluyla üretileceğini ve dolayısıyla bu müessesenin nübüvvet çizgisini devam ettirdiğini kabul ederler.¹⁸ İslâm'a intisap iddiasında bulunmakla birlikte zârûrat-ı dîniye içinde yer alan temel ilkelerden birini veya birkaçını inkâr ettiklerinden küfre düştüklerine hükmedilen Gâliyye grupları da hatm-i nübüvvet ilkesine aykırı inançlar benimsemiştir. Bunlardan Beyâniyye'nin kurucusu olan Beyân b. Sem'ân (ö. 119/737), peygamberlik iddiasında bulunmuş¹⁹, bunu desteklemek için de bazı Kur'ân âyetlerinin (msl. bk. Âl-i İmrân 3/138) bâtinî te'villerini yapmış, kendisine verildiğini iddia ettiği nübüvvet görevi sebebiyle, Hz. Peygamber'in şeriatının bir kısmının neshedildiğini söyleme cüretini bile göstermiştir.²⁰ Hattâbiyye adlı aşırı bir Şîî fırka'nın kurucusu olan Ebü'l-Hattâb el-Esedî (ö. 138/755) ve ona tabi olanlara göre ise “Bütün imamlar peygamberdir. Her devirde iki peygamber bulunmaktadır. Bunlardan biri konuşan (nâuk) yani imam, diğeri ise susan (sâmit) yahut nebînin vasîsidir.”²¹ Bu görüş, kısmen değiştirilerek zamanla bütün Bâtinî gruplar ile İsmâiliyye fırkasının temel prensipleri arasında yer almıştır.

Görüşleri itibariyle İslâm kültürüne dayanmakla birlikte İslâm dairesinin dışında bir mezhep olarak kabul edilen Bâbilik ve Bahâîliğin de hatm-i nübüvvet konusunda farklı yaklaşımlar sergilediği bilinmektedir. XIX. Yüzyılda Bâbiliğin, ardından da Bahâîliğin ortaya çıkmasıyla hatm-i nübüvvet konusu yeniden güncelleştirilmiştir. Bu konu daha çok Hint alt kıtasında tartışılmış ve konuyla ilgili en geniş literatür de bu bölgede oluşmuştur. Bahâîlik hareketinin tarihi, İsnâaş-

18 Bk., Y. Şevki Yavuz, “İmamiyye'nin Usûlü'd-dîn'e İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul 1993, s. 670-677; Nâsır Mekârim eş-Şirâzî, *Ma'rifetü'n-nübüvve* (trc. Câfer Sâdık el-Halîfî), Beyrut 1413, s. 90-91.

19 Bu zât hakkında geniş bilgi için bk. Şerafeddin Gölcük, “Beyân b. Sem'ân”, *DİA*, VI, 28-29.

20 bk. Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark*, s. 237.

21 bk. a. mlf., a.e., s. 247-248; ayrıca bk. Hasan Onat, “Hattâbiyye”, *DİA*, XVI, 492-493.

riyye fırkası içinde doğan ve Şeyhiyye olarak adlandırılan bir tasavvufî akımın ürünü olarak kabul edilen Bâbîlik ile başlar. Bâbîliğin kurucusu Mirza Ali Muhammed (ö. 1850) önce kendisinin, gaybet-i kübrâ döneminde kapatılmış olan beklenen mehdîye açılan kapı (bab) olduğunu iddia etmiş (23 Mayıs 1844), hemen ardından da sadece bab değil, “beklenen mehdî” (el-mehdiyyü'l-muntazar) olduğunu ilân etmiştir. Ona göre bab, “gelmesi beklenen, gelişi yakın olan ve Allah’ın ortaya çıkaracağı (men yuzhirullah) daha önemli bir zâtın habercisi” demektir. Bu durumda aslında beklenen sadece mehdî değil aynı zamanda yeni bir peygamber olmaktadır. Mirza Ali Muhammed’in önce bab, sonra da mehdî olduğu şeklindeki bu iddiaları, kendisi tarafından mukaddes kitap olarak tanımlanan *el-Beyân* adlı eserde, daha ileri noktalara götürülmüştür. Ona göre Hz. Muhammed’in nübüvvetinin hakikati, onikinci imamın kaybolmasından (260/873) sonra bin yıl devam ederek 1260’ta (1844) kendisinin zuhuru ile sona ermiştir. Sözde yeni bir mukaddes kitap olan *el-Beyân*, Kur’ân-ı Kerim’i neshetmiş ve İslâm dininin emir ve yasaklarını ortadan kaldırmıştır.

Bâb Mirza Ali Muhammed’in Tebriz’de kurşuna dizilerek öldürülmesinden sonra (1266/1850) Bağdat’a sürgün edilen Bâbîlerden biri olan Mirza Hüseyin Ali el-Mâzenderânî en-Nûrî, kendisinin Bâb’ın önceden haber verdiği “Allah’ın ortaya çıkaracağı zat” (men yuzhirullah) olduğunu ilan ederek bütün Bâbîleri kendisine uymaya çağırırdı (21 Nisan 1863). Mirza Hüseyin’in bu iddiası Bâbîler arasında önce geniş tepkiler doğurduysa da, o Bâbîleri kısa zamanda “Bahâî” adı altında kendi etrafında toplamayı başarmış, gerek eserleri gerekse görüşleriyle onların varlıklarını sürdürmesini sağlamıştır. Taraftarlarınca Bahâullah olarak anılan Mirza Hüseyin Ali, irili ufaklı birçok eser ve risâle yazmıştır. Bunlar arasında *el-İkân* ve *Kitâbü'l-Akdes* bu hareketin temel eserleri olarak gösterilebilir. Bahâîler’e göre Hz. Muhammed’in “hâtemü'n-nebiyyîn” (nebilere sonuncusu) olması, Allah’ın ondan sonra yeni resuller göndermesini engellemez. Ayrıca Hz. Âdem’den itibaren gelip geçen bütün nebî ve resuller de, sadece “Tanrı’nın zuhuru” olan Bahâ’yı müjdelemek amacıyla gönderilmişlerdir. Çünkü o, bütün dinlerin sözünü ettiği “geleceği müjdelenen (mey’ûd) zat”tır. Ayrıca bütün dinler de sadece Bahâ’nın zuhuru ve görüşleri için birer başlangıç konumundadır. Dolayısıyla hepsi noksandır ve ancak Bahâ’nın gelişiyle tamamlanmışlardır.²²

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Hindistan’da ortaya çıkan Kâdiyânîliğin (Ahmediyye) kurucusu olan Mirza Gulâm Ahmed de (ö. 1908), benzer şekilde müceddidlikle başlayan iddialarını mesîhlik, mehdîlik ve nihayet kendi deyişiyle “cüz’î nübüvvet” (muhaddeslik) noktasına kadar ulaştırarak hatm-i nübüvvet inancını zedeleyecek bazı anlayışların doğmasına sebep olmuştur. Kısa süre içinde Hint alt kıtası dışında dünyanın çeşitli bölgelerinde de tanınarak taraftar bulan bu hareket, müslüman bilginler tarafından klasik anlamda bir İslâmî mezhep olmaktan çok, İslâm dışı bir azınlık olarak değerlendirilmiştir. Gulâm Ahmed, Resûl-i Ekrem’in “hâtemü'n-

nebiyyîn” oluşunu zedelemeyeceğini ileri sürdüğü, bazı süslü nitelemelerle dolu dolambaçlı ifadelerinde, nebîliğini ilân etmişti. Ona göre kendisinin nübüvveti, yeni bir şeriat getirmeyen (gayr-i teşriî), “zıllî “ ve “burûzî” bir muhaddeslikten ibarettir.²³

Hatm-i nübüvvet inancından hareket eden bazı sûfiler, velîlerin de hâtemi olacağı fikrini savunmuşlardır. Aslında bu görüşün temeli “velînin nebîden üstün olup olmadığı” tartışmasına dayanmaktadır. Bu konuya dair yazdığı *Hatmü'l-evliyâ'* adlı meşhur eserinde (nşr. Osman İsmâil Yahyâ, Beyrut 1965), nübüvvet ve velâyet meselesini etraflı ve düzenli bir şekilde inceleyen Hakîm et-Tirmizî'ye (ö. 320/932) göre, nasıl bir hâtemü'l-enbiyâ (son peygamber) varsa bir de hâtemü'l-evliyâ (son velî) vardır. Velîlik de peygamberlik gibi kesbî olmayıp vehbîdir, ilâhî bir lutuftur. Peygamberlerin Allah'tan aldıkları vahyi insanlara tebliğ etme görevi olmasına karşılık, tamamen özel bir mahiyet taşıyan velâyetin nebiler tarafından haber verilen bu ilâhî hakikatları bizzat yaşamak ve yaşatmak gibi görevleri bulunmaktadır. Bundan dolayı peygamberin mucize gibi bir delile ihtiyacı olmasına rağmen velinin böyle bir delile ihtiyacı yoktur. Zira veliler, hayır ve faziletin birer canlı timsâlidir. Peygamberlerin birbirlerine göre üstünlüklerinden hareket eden Hakîm et-Tirmizî, veliler arasında da böyle bir derecelenme bulunduğu sonucuna ulaşmakta, bunu “İnsanları uyar! İnananlara da Rableri katında yüksek makamlar bulunduğunu müjdele!” âyetindeki (Yûnus 10/2) “kademü sıdk” ifadesine dayanarak delillendirmeye çalışmaktadır.²⁴ Hatm-i velâyet görüşünü savunan sûfilere göre velâyet, nübüvvetin bâtınıdır. Nübüvvetin zâhiri, dinî hükümleri ve şeriatî haber vermek, bâtını ise haber verilenleri bizzat yaşamak ve bu suretle nefislerde tasarrufta bulunmaktır. Haber verip tebliğ etme bakımından nübüvvetin zâhiri bitmişse de, semâdaki ilâhî kemâlin yeryüzüne yansıması olarak kabul edilen velilerin tasarruf görevleri sürdüğünden dolayı, nübüvvet müessesesi velâyet şeklinde devam etmektedir. Hakîm et-Tirmizî'nin velîlik konusunda ortaya koyduğu bu görüşler, kendisinden sonraki mutasavvıfları geniş ölçüde etkilemiş, özellikle Muhyiddin İbnü'l-Arabî, onun bu nazariyesine büyük önem vermiştir. İbn Teymiyye ise, Hakîm et-Tirmizî'nin bu görüşünün bazı kimse-lerin “hâtemü'l-evliyâ” oldukları iddiasıyla ortaya çıkmasına ve hatm-i nübüvvet inancının yanlış anlaşılmasına yol açtığını belirterek şiddetle tenkit etmektedir.²⁵

İslâm bilginlerinin büyük çoğunluğu Hz. Muhammed'le birlikte nübüvvet müessesinin sona erdiğini, onun tebliğ ettiği dinin de kıyamete kadar geçerli olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Tarih boyunca peygamberler tarafından tebliğ edilen dinlerde bir gelişme süreci yaşandığına dikkat çeken çağdaş müelliflerden Fazlurrahman, İslâm dininin bu gelişme zincirinin son halkasını oluşturduğunu, muhtevalarının incelenmesi halinde de İslâm'ın en mükemmel din olduğu gerçeğinin kesinlikle ortaya çıkacağını belirtmektedir. Öte yandan Hz. Peygamber'in tebliğatından sonra etkili ve küllî bir dînî hareketin zuhur etmemesi, birtakım peygamberlik iddialarının ortaya

23 Bk. a. mlf., *Kâdiyânîlik (Ahmedîyye Mezhebi)*, İzmir 1986, s. 142-167.

24 Hakîm et-Tirmizî, *Hatmü'l-evliyâ'*, s. 336-346.

25 İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, II, 220-225; a. mlf., *Bugyetü'l-mürtâd*, s. 392-393.

çıkması olmasına rağmen, bunların başarıya ulaşamamış olması, Resûl-i Ekrem'in "hâtemü'n-nebiyyîn" olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.²⁶ Bazı İslâm bilginleri ise, hatm-i nübüvvet konusunu "İslâmiyet ve Kur'an ile birlikte insanlığın aklı olgunluğa eriştiği, bunun için de yeni bir ilâhî vahye ihtiyaç kalmadığı" görüşüyle açıklamaktadır.²⁷ Bu görüşü benimseyenler, insanlığın her dönemde çeşitli ahlâkî çöküntüler yaşayabileceğini, bunların giderilmesi için ilâhî hidayet her zaman Kur'an'dan aranmasının gerekliliğine ısrarla dikkat çekmektedirler. Bu durumda nübüvvetin Hz. Peygamberle sona ermiş olması gerçeği, bundan böyle ilâhî rehberliğin artık seçilmiş şahıslara dayanmayıp, toplu bir sosyal görev haline dönüştüğü anlamına gelmekte, böyle bir anlam ise bütün müslümanlara kıyamete kadar ciddi bir tebliğ ve temsil sorumluluğu yüklemektedir.

Sonuç olarak nübüvvetin Hz. Muhammed'le son bulduğu, ondan sonra adı ve sıfatı ne olursa olsun nebevî vahye mazhar olacak herhangi birinin gelmeyeceği anlamına gelen "hatm-i nübüvvet" inancının, İslâm'ın birlik ve bütünlüğünün vazgeçilmez esasları (zarûrât-ı dîniyye) arasında yer aldığı hiçbir zaman unutulmamalıdır. Bu inanç, İslâm dinini tarih boyunca bir takım peygamber taslaklarının saldırılarından uzak tutup koruyagelmiştir. Bu sebeple konuyla ilgili bazı nasları bir takım zorlamalarla, "Hz. Muhammed'den sonra onun mührünü taşıyan bir nebinin gelebileceği ve nübüvvetin onun ayak izlerini takip edenler için devam edebileceği" şeklinde yorumlamak, kanaatimizce İslâm akaidi açısından tehlikeli olan bazı görüşlere ortam hazırlamaktan başka bir anlam taşımamaktadır.

26 Fazlurrahman, *Major Themes of the Qur'an*, s. 81.

27 M. Reşid Rızâ, *el-Vahyu'l-Muhammedî*, Kahire 1380/1960, s.171-172.